

Дослідження особливостей когнітивного компонента різновікових взаємин молодших школярів

У статті подано характеристику та представлено результати дослідження особливостей когнітивного компонента різновікових взаємин учнів молодшого шкільного віку.

Ключові слова: різновікові взаємини, когнітивний компонент, соціальний інтелект.

В статті дана характеристика і представлені результати дослідження особливостей когнітивного компонента різновікових взаємин учнів молодшого шкільного віку.

Ключевые слова: разновозрастные взаимоотношения, когнитивный компонент, социальный интеллект.

Постановка проблеми

Міжособистісні взаємини посідають чільне місце серед багатьох факторів, що визначають формування особистості молодшого школяра. Особливу увагу психологів привертають взаємини учнів початкової школи з учителем та однолітками. У вітчизняній літературі автори не виокремлюють напрям взаємин молодшого школяра з дітьми різного віку, що становить помітну прогалину у комплексі досліджень системи міжособистісних взаємин учнів початкової школи.

Психологічний аналіз педагогічних технологій спільного навчання учнів різного віку, які використовували видатні педагоги Я.Корчак, Я.Коменський, В.Ф.Одоевський, К.Д.Ушинський, С.Ф.Русова, А.С.Макаренко, В.О.Сухомлинський, переконливо свідчить про те, що різновікове спілкування учнів дає змогу збагатити їх досвід міжособистісних взаємин, сприяє пізнанню дитиною себе та інших, створює додаткові сфери саморегуляції. Значущість різновікового спілкування визначається й тим, що воно, з одного боку, формує особливе середовище взаємин, надає додаткові можливості для реалізації успішності дітей у їх спілкуванні, а з іншого – сприяє формуванню та прояву їх особистісної ідентифікації.

Значення взаємин для розвитку особистості дитини молодшого шкільного віку вивчали М.І.Боришевський [3], Л.С.Виготський [4],

В.В.Давидов [5], Д.Б.Ельконін [14], В.С. Мухіна [8], Г.А.Цукерман [13] та ін. Виявлено, що міжособистісні взаємини відіграють важливу роль у формуванні новоутворень особистості молодшого школяра, пізнавальної, емоційно-вольової сфери, у моральному вихованні.

Розробка методики експериментального дослідження та програми формування різновікових взаємин молодших школярів передбачає з'ясування питання про структуру взаємин. Ряд вітчизняних психологів намагались класифікувати міжособистісні взаємини і виділити основні їх параметри (О.О.Бодальов [2], Я.Л.Коломінський [7], В.М.М'ясіщев [6], М.М.Обозов [9], А.В. Петровський [10], О.О.Смірнова [12] та ін.). Аналіз запропонованих різними дослідниками поглядів щодо структури міжособистісних взаємин свідчить про можливість звести всі запропоновані складові до когнітивного, мотиваційного та поведінкового компонентів. Дослідники також підкреслюють важливу роль когнітивного компонента у різного виду міжособистісних взаєминах.

Метою даної статті є висвітлення результатів експериментального дослідження когнітивного компонента різновікових взаємин молодших школярів.

Завдання статті: розкрити сутність когнітивного компонента різновікових взаємин учнів молодшого шкільного віку.

Виклад основного матеріалу

Різнорічкова група об'єднує дітей, які відрізняються не тільки своїми фізичними, але й розумовими можливостями, інтересами, знаннями, вміннями тощо. Зрозуміло, що взаємини таких різних дітей будуть мати свою специфіку і суттєво відрізнятимуться від міжособистісних взаємин у групі ровесників. У ситуації різновікових взаємин когнітивний компонент пов'язаний із пізнанням людини іншого віку і включає такі показники, як усвідомлення дітьми ознак "старшого" і "молодшого" у взаєминах, розуміння ними моральних понять, загальний і соціальний інтелект, здатність зрозуміти і прийняти точку зору як молодшого, так і старшого за віком, передбачити поведінку людини іншого віку. Саме когнітивний критерій визначає, чи матимуть реалізацію прагнення молодших школярів до різновікових взаємин.

Констатувальним дослідженням було охоплено 323 учні початкових класів шкіл м. Кам'янець-Подільського та Кам'янець-Подільського району. Методом спостереження за взаєминами дітей старшого і молодшого віку у вільних, ненормованих дорослим ситуаціях було виявлено три рівні розвитку різновікових взаємин: *високий* (діти зуміли самостійно встановити з молодшими довготривалий позитивний емоційний контакт), *середній* (діти не зуміли

встановити позитивний емоційний контакт з молодшими самостійно, але змогли це зробити за допомогою експериментатора), *низький* (діти, які зуміли встановити з молодшими контакт, але він тривав недовго, або набув конфліктного характеру, та діти, які не зуміли встановити контакт з молодшими).

Нашим завданням стало виявити особливості когнітивного розвитку молодших школярів з різним рівнем різновікових взаємин. Основними методами дослідження виступали опитувальники та тести, орієнтовані на виявлення таких особливостей когнітивного розвитку дитини молодшого шкільного віку, які мають першочергове значення для різновікових взаємин, а саме: методика “Визначення рівня розуміння моральних понять”, методика “Загальна орієнтація дітей в оточуючому світі і запас побутових знань”, проєктивна методика “Проблемна ситуація”, написання твору “Яким я бачу свого товариша”; кількісне та якісне опрацювання отриманих даних.

Методика “Яким я бачу свого товариша” була нами використана для того, щоб виявити: вибір дитиною позиції “старшого” чи “молодшого” у різновікових взаєминах, розуміння моральних якостей, які повинні бути у товариша іншого віку.

Основним критерієм, за якими здійснювалась кількісна обробка результатів, став вибір дитиною переважаючої позиції у різновікових взаєминах. Якісна обробка результатів була спрямована на виявлення індивідуальних особливостей мотивації молодшими школярами вибраної позиції та характерних особливостей поведінки у різновікових взаєминах.

Результати дослідження (див. табл. 1) показали наявність суттєвих відмінностей у виборі позиції “старшого” чи “молодшого” дітьми з різним рівнем різновікових взаємин. Разом з тим, у кожній із виділених нами груп спостерігались певні індивідуальні особливості мотивації молодшими школярами вибраної позиції.

Таблиця 1

Особливості вибору позиції “старшого” чи “молодшого” дітьми з різним рівнем різновікових взаємин

Рівні різновікових взаємин	Вибрана позиція (%)		
	Старшого	Молодшого	Непевна
Високий	40,0	36,0	24,0
Середній	28,8	19,2	52,0
Низький	69,1	14,0	16,9

Твори дітей з високим рівнем різновікових взаємин відрізнялись адекватним розумінням особливостей характеру і поведінки як старшого, так і молодшого товариша. У виборі друга такі діти не

тільки надають перевагу моральним якостям (ввічливий, вірний, добрий, надійний), але й адекватно, змістовно і правильно розкривають їх специфіку.

Діти, які увійшли до групи середнього рівня різновікових взаємин, виявили міркування, які опирались більше на розкриття відповідності поведінки морально-етичним нормам, ніж на зміст моральних якостей старшого чи молодшого друга. Вибираючи позицію старшого, ці діти, у більшості випадків, керувались бажанням отримати схвалення вчителів чи батьків, молодшого, – заслужити повагу одноліток.

Для творів дітей, які були виділені нами у групу з низьким рівнем різновікових взаємин, притаманний описовий характер зовнішності й поведінки старшого друга. Зміст моральних якостей товариша розкривався обмежено, в основному ситуативно. Виявлено перевагу егоцентричних мотивів під час вибору позиції старшого друга.

Результати аналізу методики дають змогу дійти висновку, що адекватне сприйняття позиції “старшого” чи “молодшого” та моральна поведінка у різновікових взаєминах залежить від рівня моральних знань дитини. Отже, з метою поглибленого дослідження, для виявлення відповідності моральних знань моральній поведінці у різновіковій взаємодії нами була використана методика “Визначення рівня розуміння моральних понять”.

Отримані дані (див. табл. 2) свідчать про те, що глибина розуміння моральних понять дітьми з різним рівнем різновікових взаємин є досить відмінною. Майже усі діти з високим рівнем різновікових взаємин показали адекватне володіння змістом запропонованих понять, тоді як діти з низьким рівнем різновікових взаємин у більшості випадків розкрили поняття обмежено, або ж виявили відсутність розуміння моральних понять.

Таблиця 2

Розуміння моральних понять молодшими школярами з різним рівнем різновікових взаємин

Рівні різновікових взаємин	Розуміння моральних понять (%)		
	Адекватне розкриття змісту	Обмежене розкриття	Відсутність розуміння
Високий	74,2	18,3	8,5
Середній	67,1	25,6	7,3
Низький	52,4	31,6	16,0

Якісний аналіз змісту висловлювань дітей виявив, що, характеризуючи моральні поняття, діти з низьким рівнем різновікових взаємин найчастіше відзначають особливості поведінки

товариша: “вітається – не вітається”, “пригощає – не пригощає”, “слухається – не слухається”. Так, наприклад, “добрим” вважали того, хто “дає цукерки”, “хто робить людям добро”; “злий – той, хто ні з ким не ділиться, всіх ображає”.

Міркування учнів з високим рівнем різновікових взаємин розкривають яскраву картину дитячого спілкування та емоційного переживання, що стосується глибинних станів їх внутрішнього світу. Серед висловів були такі: “Сміливий завжди прийде на допомогу”, “Добрий – це той, хто робить добро і не вимагає винагороди”, “Злий сміється, якщо хтось потрапив у біду” тощо.

Отримані нами результати підтверджують думку психологів (В.В.Абраменкова [1], М.І.Боришевський [3], С.Г.Якобсон [11]), які вважають, що досвід моральних взаємин має великий вплив на розуміння дитиною суті моральних якостей. Нами виявлено тісний позитивний зв’язок між успішністю взаємодії досліджуваних з дітьми іншого віку та рівнем розуміння ними моральних понять. Отримані результати дослідження підтвердили наше припущення, що різновікові взаємини у молодшому шкільному віці є важливою психологічною умовою розвитку морально-етичної сфери учнів.

Наступне завдання нашого дослідження полягало у тому, щоб за допомогою методики Р.С.Немова “Загальна орієнтація дітей в оточуючому світі” виявити, чи має вплив загальний інтелект дитини молодшого шкільного віку на рівень різновікових взаємин. Результати проєктивної методики “Проблемна ситуація” дали нам можливість співвіднести розвиток загального та соціального інтелекту дітей з різним рівнем різновікових взаємин.

Таблиця 3

Дослідження загальної орієнтації в оточуючому світі молодших школярів з різним рівнем різновікових взаємин

Рівні різновікових взаємин	Рівень загальної орієнтації в оточуючому світі (%)		
	Оптимальний	Задовільний	Незадовільний
Високий	46	46	8
Середній	33,4	56,8	9,8
Низький	33,8	44,4	21,8

Дослідженням було виявлено (див. табл. 3) розвинений загальний і соціальний інтелект у дітей з високим та середнім рівнем розвитку різновікових взаємин. Також встановлено, що діти з низьким рівнем розвитку різновікових взаємин характеризуються низькими показниками соціального інтелекту при тому, що загальний інтелект може бути високим.

Отже, результати дослідження виявили відмінності усіх показників когнітивного компонента у дітей з різним рівнем

різновікових взаємин. За вираженість зазначених показників були виділені високий, середній та низький рівні когнітивного компонента різновікових взаємин.

Молодші школярі з високим рівнем когнітивного компонента різновікових взаємин мають розвинений загальний і соціальний інтелект, адекватно розуміють моральні поняття, що регулюють різновікові взаємини. У таких дітей сформовано уявлення про вік людини, вони усвідомлюють ознаки “старшого” і “молодшого” у різновікових взаєминах. Вони продуктивно ставляться до взаємин як зі старшими, так і з молодшими; прагнуть до партнерських рівноправних взаємин як зі старшими, так і з молодшими; виявляють задоволення від різновікових взаємин; виявляють гнучкість у поведінці з товаришами, враховуючи їх позицію як “старшого” чи “молодшого”.

Середній рівень розвитку когнітивного компонента різновікових взаємин молодших школярів відзначається досить високими показниками загального і соціального інтелекту дітей. Вони адекватно розуміють більшість моральних понять, що регулюють різновікові взаємини, мають приблизне уявлення про вік людини. Такі діти нечітко усвідомлюють ознаки “старшого” і “молодшого” у різновікових взаєминах. Вони позитивно ставляться до взаємин або зі старшими, або з молодшими лише залежно від їх комфортності. Вміють спілкуватися лише зі старшими чи з молодшими, залежно від свого попереднього досвіду взаємин.

Молодші школярі з низьким рівнем розвитку когнітивного компонента різновікових взаємин характеризуються низькими показниками соціального інтелекту, при тому, що загальний інтелект може бути високим. Такі діти не володіють більшістю моральних понять, що регулюють різновікові взаємини. Уявлення про вік людини не актуалізоване. Позицію старшого сприймають як сильнішого, а молодшого – як слабшого. Вони негативно ставляться до взаємин зі старшими, переважає орієнтація на ровесника або на молодшого. Зі старшими виникають конфлікти і непорозуміння. З молодшими виступають лідерами, не вміють прислухатись до їх думок та пропозицій.

Висновки

З огляду на отримані результати можна стверджувати, що високий рівень різновікових взаємин учнів молодшого шкільного віку потребує достатнього рівня розвитку таких показників комунікативного компонента, як усвідомлення і адекватне сприйняття позиції “старшого” і “молодшого” у різновікових взаєминах, розуміння моральних понять, розвинений загальний і соціальний

інтелект. Виявлено тісний позитивний зв'язок між успішністю взаємодії досліджуваних з дітьми іншого віку та рівнем розуміння ними моральних понять. Доведено, що становлення моральних понять, їх засвоєння у молодшому шкільному віці базується на власному, пережитому дитиною досвіді моральних взаємин у колективі ровесників, у спілкуванні з дорослими, а також і у різновікових взаєминах.

Отримані результати дослідження підтвердили наше припущення про взаємозв'язок когнітивного компонента з рівнем різновікових взаємин молодших школярів. Виявлено, що саме когнітивний розвиток дитини визначає, чи матимуть реалізацію її прагнення до різновікових взаємин. З іншого боку, різновікові взаємини у молодшому шкільному віці є важливою психологічною умовою розвитку когнітивної сфери учнів.

Список використаних джерел

1. Абраменкова В.В. Совместная деятельность дошкольников как условие гуманного отношения к сверстникам // Вопросы психологии. – 1980. – № 5. – С. 60-70.
2. Бодаев А.А. О психологи познания людьми друг друга // Социально-психологические и лингвистические характеристики форм общения и развития контактов между людьми: Тез. Всесоюз. симпозиум. – Л.: Изд-во Ленингр. ун-та, 1970. – С. 37-38.
3. Борошевский М.И. Развитие нравственных убеждений школьников. – К.: Рад. школа, 1986. – С.18 – 32.
4. Выготский Л.С. К вопросу о динамике детского характера // Собр. соч.: В 6 т. – М.: Педагогика, – 1984. – Т.5. – 360 с.
5. Давыдов В.В. Психологическое развитие младших школьников. Эксперимент психологического исследования. – М.: Педагогика, 1990. – 160 с.
6. Исследование личности в клинике и в экстремальных условиях / Под ред. В.Н.Мясищева, Б.Д.Корвасарского. – Л.: Изд-во ЛГУ, 1969. – С. 36.
7. Коломинский Я.Л. Алгоритмы общения // Знание – сила. – 1972. – №3. – С. 41-43.
8. Мухина В.С. Детская психология. М.: ООО Апрель Пресс, ЗАО ЭКСМО-Пресс, 2000. – 413 с.
9. Обозов Н.Н. Психология межличностных отношений. – К.: Лыбидь, 1990. – 192 с.
10. Петровский А.В. Личность. Деятельность. Коллектив. – М.: Политиздат, 1982. – 255 с.

11. Психологические проблемы нравственного воспитания детей / Под ред Ф.И.Михайлова, И.В.Дубровиной, С.Г. Яковсон. – М.: Педагогика, 1977.
12. Смирнова Е.О. Становление межличностных отношений в раннем онтогенезе // Вопросы психологии. – 1994. – № 6. – С.5-15.
13. Цукерман Г.А. Сотрудничество со сверстниками как необходимое условие развивающего обучения // Новые исследования в психологии. 1984. – №1. – С.18-22.
14. Эльконин Д.Б. Психология игры. – 2-е изд. – М.: Гуманит. изд. центр. “Владос”, 1999. – 360 с.

In the article description is given and the results of research of features of one of components of mutual relations of children of different age are presented.

Keywords: mutual relations of children of different age; social intellect.

Отримано: 15.03.2010

УДК 159.9.378

Г.П. Татаурова-Осика, О.С.Толков

Професійна компетентність як одна з основних професійно важливих якостей керівника загально освітнього навчального закладу

Автори статті визначили професійну компетентність як одну із основних професійно важливих якостей керівника загально освітніми навчальними закладами; розглянули зміст поняття “компетентність керівника”, основні функції та вимоги на етапі становлення керівника як професіонала.

Ключові слова: професійна компетентність, фахівець, керівник, професійно важливі якості.

Автори статьи определяют профессиональную компетентность как одну из определенных профессиональных качеств руководителей,